

І.В.Новікова
Г.Є.Шевченко
Сумська обласна гімназія
для талановитих і творчо
обдарованих дітей

ОСОБЛИВОСТІ ТРАДИЦІЙНОГО САДІВНИЦТВА ЗАХІДНОЇ

СЛОБОЖАНЩИНИ XVII-XIX ст.

Аграрна культура України має кілька тисячолітню історію: з кінця IV тисячоліття до н. е. землеробство вже мало свої традиції, вироблені трипільськими племенами. Велику роль в цьому відіграли природні умови території: ландшафт, клімат, родючість ґрунтів тощо. Якщо для розвитку землеробства необхідною була наявність відкритих ділянок, що досягалось зазвичай зведенням лісів (підсічно-вогневе землеробство), особливо в зоні їх значного поширення, то садівництво було більш екологічним видом господарювання. Уже в Київській Русі сади вирощувалися не тільки по селах, навіть у густозаселених містах біля кожного будинку був свій садок. Згодом великі сади стали вирощувати на монастирських землях. Така традиція трималася досить довго: Гільденштедт в описі своєї подорожі в 1774 р. вказує, що «овочеві дерева можна знайти майже біля кожного будинку в Києві» [1]. Процвітає також селекційна робота: так, уже в III ст. н. е. було відомо кілька десятків сортів груш, а сливи культивувалися вже в IV – VI ст. до н. е. Українці здавна вміли прищеплювати дерева, виводити нові сорти яблук і груш, і садівництво традиційно було суто чоловічою справою [2].

Садівництво на Слобожанщині також було надзвичайно поширеним видом господарювання, яке мало певні місцеві особливості, у формуванні яких, очевидно, значну роль відіграли традиції, принесені переселенцями з Правобережної України. Зокрема, на заході й північному заході Слобідської України, де ліси займали значні площі, поширилася традиція розведення садків безпосередньо в лісах, на лісових галявинах, у гаях. Відголоски культивування сортових плодових дерев у лісі знаходимо у фольклорі: в

казках етнічних груп, які проживають у зоні поширення лісів часто присутній сюжет виявлення в лісовій глушині яблуні з великими, соковитими плодами. Очевидно, прищеплення лісових рослин (яблуні, груші, терну) безпосередньо у місці їх зростання, без перенесення дерева ближче до житла, практикувалося в народі здавна і є витком створення лісових садів, свідчення про які є в багатьох історичних документах XVII-XIX ст. Навіть в кінці XIX - на початку XX ст. в лісах зберігаються прищеплені дерева: «... дикие груши и яблони, которыми изобилуют леса Украины, оказываются нередко привитыми и облагороженными рукой каких-то отдалённых от нас обитателей этих мест. Плоды таких деревьев крупнее, слаще настоящих диких кислиц, причём на одном и том же дереве на различных сучьях могут быть плоды различного качества» [3, с. 36-47]. Описуючи господарство слобожан, Д.І. Багалій зауважує: «У садівництві здавна кохалися слобожане. Козаки мерехвянської сотні з давних давен порозводили собі яблуневі садки при своїх пасіках. «Українці, – каже автор Топографічного опису Харківського намісництва, – любили розводити садки плодючих дерев та кущів. По лісах була сила яблуньових та грушових дерев, навіть цілі садки з пасіками» [4, с. 131].

Очевидно, такий тип садівництва був виправданий з багатьох причин, серед яких не лише традиції, принесені переселенцями з Правобережної України, а й природно-історичні чинники. Хоча сприятливі для садівництва ґрунтово-кліматичні умови дозволяли закладати сади будь-де – як на відкритих степових ділянках, так і на захищених лісом територіях, саме лісові садки займали значні площі. В південному напрямку, зокрема, в сусідній Полтавщині, традиція лісових садків практично не зустрічається, навіть при наявності значних лісових масивів. Очевидно, що за тривожних часів формування Слобожанського краю, при постійній загрозі татарських нападів розміщення великих садків у лісі було більш виправданим: туди, де були «крепости великия – леса и болота», татари не заходили [5, с. 82]. Спалену під час набігу хату відновити було значно простіше, аніж виростити

сад, який потребував багаторічного ретельного догляду. Саме тому перші поселення, а, отже, і перші садки, виникали головним чином у лісах, наслідком чого й було своєрідне взаємопроникнення лісу й саду: «сади и роши переходят друг в друга без всякой границы» [3, с. 36-47]. Друга причина вказує на екологічність традиційної культури, основу на спостережливості наших пращурів: яблуня й груша є типовими лісовими деревами, і ліс для них – «рідний» біоценоз, в якому вони повинні почуватися якнайкраще. Відомо, що прищеплені «дички» міцніші й більш стійкі до хвороб, а довколишній ліс захищає плодові дерева від весняних приморозків і сильних вітрів, що сприяє підвищенню урожаю.

Лісові садки були поширені, зокрема, на околицях Сум і у Сумському повіті, утворюючи цілі садівничі хутори. Так, на карті міста Суми середини XVIII ст. (близько 1730 р.), який є реальною зйомкою місцевості, в напрямку Луки-Баранівки вказано наявність «хуторов садовнаго владения». Відомо, що «вся эта местность, с городищем Липенским, составляла собственность полковника Степана Кондратьева и тогда значительная часть была занята садами, от которых теперь и следов не осталось» [5, с. 83]. Зазвичай у таких хуторах розміщувалися й пасіки.

У самому місті Суми, внаслідок щільної забудови, присадибне садівництво не набуло значного поширення: «Жители города Сумы занимаются преимущественно хлебопашеством и ремёслами портняжным, сапожным и слесарным, садоводство и огородничество самое незначительное» [6, с. 71]. Біля житла садили головним чином дужешвидкорослі дерева – тополю й вербу, які можна було використати в якості будівельного матеріалу (деревини), необхідність в якій була більш нагальною у зв'язку зі зведенням корінних лісів. Внаслідок хижацького використання лісів, збіднення їх видового складу, поступово зникають і лісові садки. Так, уже наприкінці XVIII ст. дослідники відмічають значне збіднення видового складу лісів. Ділянки лісу залишилися в районі Луки, Баранівки, частково – на заплаві Псла. В більшості своїй це були вторинні

насадження, корінні лісові масиви зберігалися фрагментарно в приватних володіннях. Як відмічає М.Ф. Сумцов, хижацьке вирубування лісів, почате в XVIII ст., набуло нового поштовху в другій половині XIX ст., «коли пішли цукроварні, коли проведені були залізниці, а кам'яного вугля ще не було, і, нарешті, в останні роки війни з німцями... Знищення лісів довело до знищення лісових садків і до занепаду бджільництва...» [7, с. 56].

Навіть тоді, коли традиції «лісового» садівництва поступово відійшли в минуле, звичка садити на обійсті неплодові дерева залишилася й пережила ще з півтора століття, не маючи під собою вже ніякої практичної основи, й зберігається до кінця XIX - початку XX ст., про що свідчать численні фото околиць Сум і Сумського повіту цього періоду [8]. Ця традиція була незрозумілою й для автора «Очерка природы и населения Сумского уезда Харьковской губернии» К. Залесского (1915 р.), який знайшов іншу причину: «Следствием недостатка широколиственных пород явилось широкое применение для технических надобностей вербы, которая в этом районе является наиболее характерным деревом и чувствует себя хорошо даже на ровной «степи». Ею сплошь обсажены все улицы в Белопожье, Вирах и др. Она вытесняет даже те «вишнёвые садки», которые считаются столь характерными для украинского пейзажа и, действительно, являются таковыми в полтавской и других частях харьковской губернии. ...Нельзя сказать, чтобы присутствие вербы придавало здешним деревням особенную живописность. Напротив, какое-то странно-унылое чувство овладевает, когда проходишь этими сёлами с бесконечными рядами вётел, свисающих над улицей» [9, с. 10]. Це доводить життєздатність місцевих особливостей традиційного господарства навіть у разі втрати первинних економічних і екологічних передумов виникнення тієї чи іншої традиції.

Наразі попередній досвід вирощування й культивування плодових дерев безпосередньо в лісах набуває нового змісту у становленні так званої пермакультури (від англ. permaculture – permanent agriculture – «перманентне сільське господарство») – система проектування для створення життєздатних

для людини середовищ, природний спосіб співіснування людини з рослинами й тваринами [10]. Спосіб природного ведення господарства культивування плодкових дерев у їхньому природному середовищі, особливий стиль ландшафтного мистецтва – «лісові сади» - стають популярними і в наш час.

Список використаних джерел

1. Гильденштедт И. А. Дневник путешествия по Слободско-Украинской губернии академика Санкт-Петербургской академии наук Гильденштедта в августе и сентябре 1774 г. // Харьковский сборник: литературно-научное приложение к Харьковскому календарю на 1891 год. Вып. 5, отд. 2. Харьков, 1891. С. 85-153.
2. <http://readbookz.com/book/190/7055.html> [Електронний ресурс]
3. Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. Пособие по родиноведению. Сост. При уч. А.С. Федоровского, Д.К. Педаева, В.Т. Аверина, В.И. Талиева, Н.Ф.Сумцова и др.. Изд. «Союз». ХКСК, 1918, 335 с.
4. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В.В. Кравченка. – Х.: Дельта, 1993. – 256 с.: іл. ISBN 5-7707-4256-9
5. Историческое прошлое г. Сум, Харьковской губернии – в кн. Труды тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе. 1905. т. III. М., 1908. с. 79 – 114
6. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Издав. по Велич. повел. при 1-м отд. Департ. Ген. Шт. том XIII.2.3.Курская губерния. Сост. Доброво и Рельц. СПб, 1850, 214 с.
7. Проф. М.Ф. Сумцов. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка. Видавництво «Союз» Харківського Кредитного Союзу Кооперативів, 1918 р.
8. Суми. Вулицями старого міста. Історико-архітектурний альбом. – Суми: РВО «АС-Медіа», 2003. – 264 с. ISBN 966-95848-9-2

9. К. Залесский. Очерк природы и населения Сумского у., Харьковской губ. Харьков, 1915. – 20 с.
10. <http://kurdyumov.ru/knigi/usad/slovar.php> [Электронный ресурс]

И.В. Новикова, А.Е. Шевченко

Особенности традиционного садоводства Западной Слобожанщины XVII-XIX в.в.

В статье рассматриваются некоторые аспекты традиционного садоводства Западной Слобожанщины. Исследуется разведение садов в лесах, которые были характерны для садоводства XVII-XIX веков и причины возникновения данной традиции.

Inna Novikova, Hanna Shevchenko

Features of the traditional gardening of Western Slobozhanschyna XVII - XIX c.

Some aspects of the traditional gardening of Western Slobozhanschyna are examined in the article. Breeding of gardens is investigated in the forests which were characteristic for gardening of XVII - XIX of centuries and reason of origin of this tradition.